

E 221/10

MI AZ IGAZSÁG?

Válasz Zoványi Jenő: Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyház-
történetírók. Budapest, 1943. 22—34. l. olvasható fejtegetéseire.

ÍRTA:

Dr. VARGA ZSIGMOND

EGYETEMI TANÁR

K. Molossy k. 20

Ára: 2.50 pengő

DEBRECEN, 1943.

Szerző önállóan vagy nagyobb különnyomatok formájában megjelent művei.

Csak az árjelzéssel ellátottak kaphatók még:

1. **Az őskeresztyénség prófétai jelleme.** Kolozsvár. 1910. 8°. 367 l.
2. **Vallásos világnézet és történeti kutatás.** Kolozsvár. 1911. 8°. 230 l.
3. **Az ótestamentumi zsoltárköltészet assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban.** 1911. 8°. 96 l.
4. **Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez.** Autográfálva. Kolozsvár. 1913. nagy 4°. 197 l.
5. **A sumir kérdés mai állása és problémái.** Különnyomat az Erdélyi Múzeum 1913. évfolyamából. Kolozsvár. 1914. 8°. 134. l.
6. **Az előázsiai nyelvprobléma újabb megvilágításban.** Válasz Zolnai Gy.-nak a Magyar Nyelvőr 1915. évf.-ban „Tudománytalan nyelvhasznítások” c. a. megjelent bírálatára. Különnyomat. Debrecen. 1915. 8°. 50 l.
7. **Az ókori keleti népek művelődéstörténete különös tekintettel a bibliára.** — Református egyházi könyvtár XII—XIII. — I—II. k. Pápa. 1915—18. 8°. 512+644 l.
8. **Sumir (Babyloni) örökség az ural-altai népek vallásos életében.** Különnyomat a Theologiai Szemle I. (1925.) évf.-ból. Debrecen. 1925. 8°. 110 l.
9. **Általános vallástörténet.** I—II. k. Debrecen. 1932. 8°. 320+868 l.
10. **A Debreceni Református Főiskola nagykönyvtára írásban és képpen.** I—II. k. Debrecen. 1934. 8°. 228+4°. 100 l. ábra. Ára 25.— P.
11. **Bibliai vallástörténet.** I—II. k. Debrecen. 1938. 8°. 709 l. Dr. Bertók Lajos bizományi tulajdona.
12. **Ötezer év távolából. I. A sumir nyelv vita története. II. Sumir nyelvtan. III. Sumir-ural-altáji ősrökonság.** Debrecen. 1942. 4°. 428 l. Ára 24.— P.

1. Későn.

Zoványi J. nemrégén kiadott „Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók. Budapest. 1943.” c. füzetében engem is megtisztel azzal, hogy szenvedélyes igazságkeresése tárgyává tesz, műve 22—34. lapjait ugyanis „Varga Zsigmond irodalmi működése 1918-ig” ismertetésének szenteli. Én ugyan sohasem foglalkoztam egyháztörténetírással, tehát ez alapon nem is foglalhatnék helyet e hangzatos c. mű velem együtt többé-kevésbé pellengérré állított érdemes emberei sorában, de mivel „Az ókori keleti népek művelődéstörténete.” II. k. (1918) 481—563. l. egybeállítottam „Az ókori keleti magyar eredetű irodalmat” is, ez pedig főképp bibliai vonatkozású részében nálunk — egészen helytelenül — az egyháztörténet függvénye, a kutató egyháztörténetírásnak viszont Zoványi az egyedüli szabadalmazott és csatlakozhatatlan, művelője, nem vitathatom el elvi jogosultságát amaz eljárásának, hogy mivel sem akadémikus, sem céhbeli nem vagyok, hát nyilván megtesz hallgatagon dilettáns egyháztörténetírónak. Ezen tehát nem ütődöm meg.

De annál szokatlanabb és meglepőbb eljárásmodnak tűnhetik fel minden elfogulatlan gondolkozó előtt, hogy egy folyamatos, 35 évre terjedő tudományos működésből (1908—43) a kezdeti szakaszt (1908—18) különösebb indító ok nélkül 25 év múlva lehessen tárgyilagos kritikai ismertetés tárgyává tenni. Ez eddig legfeljebb csak emlékbeszédekben, vagy jubiláris kiadványokban volt szokásos. Mivel az én esetemben, hál' Istennek, emlékbeszédre még nem kerülhetett sor, a jubiláris ünnepegeknek pedig minden formában elvi ellensége vagyok, keresnem kellett az indokot, mely Zoványit e feltűnő eljárásra indította. Először arra gondoltam, hogy 25 év múltán mégis jubileumi ajándékkal akart nekem a maga módján kedveskedni, azután az jutott eszembe, hogy épen elég sokáig hordozta lelkében egy dilettáns „irodalmi lom”-ja felett érzett bosszúságát, végül is nem köteles önmagát tovább epesztetni vele, tehát elárulja nagy titkát a nyilvánosságnak is, ám beláttam, hogy ilyen föltevésekkel a Zoványi-kritika időszerűségét megmagyarázni elégséges mértékben nem tudom. Ezért tovább kutattam emlékeim „lom”-jai között, végre is megtaláltam az igazi okot. Ez a következő:

1917-ben, az egész protestáns világgal együtt, a magyar protestánsizmus is megünnepelte a reformáció 400 éves jubileumát. A Tisza I. tudományegyetem hittudományi kara ünnepélyes egyetemi díszközgyűlés keretében áldozott a nagy évforduló emlékének, amikor is 12 hazai díszdoktort avatott. Az emlékbeszédet a kar dékánja, Zová-

nyi J. tartotta, ki szintén a díszdoktorrá avatandók között volt. Zoványi helyzetével és az alkalommal élve (hogy ne mondjam visszaélve), beszédét olyan modorban és hangnemben építette fel, hogy botrányos ünnepszépséget követelt el. Ugyanis a vallástörténeti iskola radikális túlzásaitól megszédülve, olyan újszövetségi és reformációi hitelemzést végzett, mely azonkívül, hogy teljes mértékben destruktív és minden józan tekintélyvel szembevevő volt, tudományosan sem volt igazolható. Országos felzúdulás fogadta e kegyeletsértő aktust, mely súlyos retorziót követelt. Megindult egy széleskörű irodalmi vita, mely a Zoványi-féle radikalizmus elítélését tartalmazta. A vitában résztvevett jelen sorok írója is, kimutatván, hogy Zoványi újszövetségi-vallástörténeti radikális konstrukciója semmiféle komoly, megbízható tudományos igazolásra nem támaszkodhatik. Ez okfejtésem szövege szerint megolvasható a Debr. Prot. Lap 1918. évf. 130—32. 1. Érthető, hogy Z.-t nagyon kellemetlenül érintette ez a nem várt kínos fordulat és szemmeltartotta mindazokat, akik ellene foglaltak állást. Ezek sorába kerültem én is, és míg addig a koll. nagykönyvtár tisztviselőjét nyájas leereszkedésével tüntetett ki állandóan, ettől kezdve elejtett és hideg lett irányomban, mint a fagyos jégcsap.

A vihar azonban lassanként elült és egyelőre csak annyi nyomot hagyott hátra, hogy az 1917/18. tanévben teológus rektorral rendelkező egyetem nem tartotta tanácsosnak, a Zoványi újabb botrányokozásától félvén (t. i. az évf. zárón és évf. nyitón a rektort adó kar dékánja tartja a szabályzat szerint az ünnepi beszédet) az istentisztelet mellett külön évf. záró egyetemi közgyűlés rendezését. Egyetemünk 3 évtizedes eddigi gyakorlatában az egyetlen kivétel. Zoványi meghasonlott a hittudományi karral is, mely neki, mint dékánnak, bizalmatlanságot szavazott. De mit törődött ezzel a honoris causa doktorsággal a tarsolyában Zoványi?

Zoványinak a rám vonatkozó visszafizetéssel nem sokáig kellett várakoznia. A hittudományi karon új szervezés folytán megüresedvén a vallástörténeti tanszék, betöltésére a forradalom előestéjén a VKM. pályázatot hirdetett. A pályázók között voltam én is. Közben kitört az őszirózsás forradalom s a fékevesztett radikalizmus politikai és tanügyi téren orgiáit ülte. Hát még mikor uralomra jutott a Tiszántúlon szerencsére rövidéletű kommunizmus? Zoványi elemében volt. Közben folyt a tanszékbetöltés előkészítése. Z. mindenáron meg akarta akadályozni az én jelölésemet és a tanszékre sógorát, Rohoska József sárospataki teológiai tanárt óhajtott beemelni. Ennek két eszköze volt: Rohoska érdemeit az égis magasztalni, engem pedig a sárgaföldig lecsepülni. Kritikusunk mind a két feladatnak örömmel tett eleget. Rohoska iránt a családi kapcsolaton kívül az eszmei és kollegális közösség (t. i. Rohoska kitarított mellette előző felfüggesztése alatt is hűségesen) fűtötte, velem szemben pedig elérkezettnek tartotta az alkalmat, hogy visszafizetést gyakoroljon. Így született meg 1919 folyamán, ezelőtt 24 évvel, a Zoványi kritikája, melynek tehát csak közzététele új, de fogalmazása régi. A kar jelölő gyűlésének jegyzőkönyvében megolvasható. Ám a bosszú rossz tanácsadó. A hittudományi kar átlátott a szitán, a Z. „tárgyilagos tudós” véleményét mellőzte és kellően megokolt előterjesztésben alóírottat hozta kine-

vezésre javaslatba. A dolgok további menete ismeretes. Zoványinak nyugalomba kellett vonulnia, én pedig elnyertem a tanszéket.

Mindaddig, míg a Z. véleménye hivatalos akta és kézírásos fogalmazás volt, nem lehetett reá reflektálnom, de most, hogy nyomtatott formában is megjelent, elintézzük körülötte a végső számadást.

E „tárgyilagos” véleménynek akkor sem lett volna semmi belső tanító értéke, ha a maga idejében jelent volna meg. Így megszerkesztve és ilyen átlátszó tendenciától áthatva, hiszem, hogy minden igazán tárgyilagosan gondolkozó ember lelkéből épen az ellenkező hatást váltotta volna ki. Engem pedig megerősített volna már akkor is a hitben, hogy Zoványinál a kritika nem az igazságkeresés eszköze, hanem fütykös, mellyel a neki kellemetlen embereket lebunkózní akarja, ha tudja, és azok a puffogó, de üres és tartalmatlan frázisoktól megrémülve, engedik lebunkózní magukat.

Ilyen elkésetten közzétéve azonban a Z. véleménye úgy hat, mint egy ócska, idejét mult, teljesen értéktelen anakronizmus. Amit ő még ma is hasznavehetetlen irodalmi lomnak mer megbélyegezni, abból mint alapozásból az elmúlt 25 év alatt a következő főbb művek sarjadtak ki: „Általános vallástörténet.” I—II. k. 1932. 320+868. I. „A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képben.” 1934. I—II. k. 228+100 l. ábra. „Bibliai vallástörténet.” I—II. rész. 1938. 709 l. „Ötezer év távolából.” 1942. 428 l. és erősen előhaladt „A kollégiumi nagykönyvtár története és művelődéstörténeti jelentősége” c. mű feldolgozása is. Az is igaz, hogy míg Z. a forradalom és a kommunizmus alatt odakünn a nagy politika mezején aratta talmi sikereit, én hűségesen őriztem a magyar művelődés kincseit és „a nyelvészeti tudománynak a legegységesebb törvényeivel, sem lévén „tisztában” és híjával lévén „az összehasonlító nyelvészkedéshez” szükséges „ismeretnek és érzéknek” a sumir kérdésről írott pályaművemmel a Magyar Tudományos Akadémia Fáy-jutalomdíját nyertem (1920), de hát Zoványi nem azért Zoványi, hogy e neki kellemetlen csekélysegekről tudomást vegyen. Az az, hogy mégis tudomást vett és a református egyház pénzén megjelentő Theológiai Lexikon megfelelő címszavában így kommentált: „V. Zs. sokat ír”. Hát igen bizony, Varga Zs. sokat írt, amihez Z. mitsem ért, de belekontárkodásával úgy tesz, mintha hivatott bírálója lenne.

Zoványit kritikája közzétételenél félrevezethette talán az a balhit is, hogy nekem sem kedvem, sem erőm nem lesz valótlan kijelentései megcáfolására és a válasz nélkül maradó misztifikációkból aliquid semper haeret. De bár későn jött ez a monumentális kritika és bár elkésettsége egyben ítélet is erkölcsi jogosultsága felett, még mindig nem késett el annyira, hogy az igazság nevében oda ne tudnám kiáltani szerzőjének: Ítéleted fejedre hull vissza.

2. Leleplezve.

A Z. épületes kritikájának pontos címe: Varga Zsigmond irodalmi működése 1918-ig. Ebből a félreérthetetlen elhatárolásból az következnék, hogy szerző sorra vegye összes 1918-ig megjelent műveimet és mindenkről elmondja jó, avagy rossz véleményét. Ilyesmiről azonban szó sincs. Holott érdemes feladat lett volna, mert a jelen pamfletjében lefektetett tendenciával és tárgyilagossággal sikerült volna egyúttal azt is kimutatnia, hogy milyen érdemtelenül lettem én Goldziher I. előtt *summa cum laude* a semi filológia doktora, a kolozsvári református teológiai fakultáson pedig az első képesített teológiai m. tanár. Nevezetesen az én 1918-ig terjedő irodalmi működésem magában foglalja a fenti tudós gradusok elnyeréséhez megkívánt értekezéseket is. De Z. ezúttal nagyon szerény volt. Megelégedett azzal, hogy állítólag átnézte „Az ókori keleti népek művelődéstörténete.” I—II. k. 1915—1918. II. k. 168—563 l. olvasható „az ókori keletre vonatkozó tudományos irodalom” fejlődésének történetét. Hogy alaposan és szakszerűen átnézte, ezt igazolni akarja főképp stilisztikai bizonyosságokkal, melyeket azért hord össze, hogy megtámogassa velük elvi tételét, mely szerint „művei távolról sem közvetlen kutatás eredményei, hanem legtöbbször a tárgyaira tartozó kútfők idegen feldolgozásaiból való egybeállítások”. Hatalmas felfedezés, csak egy baja van, hogy nem igaz. Még akkor sem igaz, ha a Sárospataki Református Lapok 1911. évfolyamából a különben szintén nem kedvelt és épen ezért nevén meg sem is nevezett Harsányi Istvánnak egy tárgyilag helytelen impressziójára hivatkozik. És végül nem igaz akkor sem, ha összehasonlító nyelvészeti képességeim teljes hiányának igazolását Zolnai Gyulának egy kritikájával akarja elvégeztetni. Különben Z. elég ravasz ahhoz, hogy faltörő kosokul másokat szerepeltessen, csak ott lóg ki a lólab, mikor ártani akaró dührohámában nem elégszik meg az illetők félremagyarázott véleményeire való hivatkozással, hanem rájuk dupláz, mintha a szóbanforgó kérdéssel maga tisztában volna. Mennyi bűn nyomja a Z. tág tudományos lelkiismeretét! Más ember összeroskadna ennyi justicimord kísérlet véteksúlya alatt, ő még emelt fővel mer járni és tovább űzni purifikáló üzelmeit!

Nem igaz, hogy Z. a hivatolt részt is átnézte volna, amit még ennek az elhitetésére pamfletje 25. l. első felében felhoz, néhány nyilvánvaló sajtóhiba konstatálásán kívül mind üres szószátyárkodás. Z. csak azért próbál ilyen tágabb keretet adni kritikájának, hogy elvegye a látszatát amaz eljárása kicsinyes voltának, hogy kizárólag az ókori kelet magyar eredetű tudományos irodalmában bogarászik és

abban fitogtatja tudományát. De hát akkor miért akarja rászedni a világot? Miért mimeli, hogy egész 1918-ig terjedő irodalmi működésemet ismerteti?

De amit elmulasztott Z. azáltal, hogy a címmel ellentétben 1918-ig terjedő irodalmi működésemmek csak elenyésző kis részét tette zordon kritikája tárgyává, azt pótolni igyekezett a sértő ráfogások és az irodalmi rágalmozások olyan szuperlativuszaival és olyan halmazával, mintha bennem legalább is egy irodalmár csibész, vagy betörőt kellett volna ártalmatlanná tennie. Csokorba foglalom őket ad maio-rem Zoványi gloriám! Az elindulás még egészen illedelmesen szelid: „Egy olyan egyénnél, aki hivatali teendőkkkel is állandóan el volt foglalva, némi felületesség vagy elhamarkodás gyanújára ad alkalmat ekkora tömegű teljesítmény, főleg azon a téren, melyen Varga dolgozik, ahol mások évtizedeket igénybevevő bújázkodások után nem mutatnak fel az övével összehasonlítható mennyiségű könyvet. Ez az elhamarkodás, vagy felületesség gyanúja nála korántsem alap nélküli, annak dacára, hogy művei távolról sem közvetlen kutatás eredményei.” 22. l. stb. (Idézve már előbb.) Lám, lám, csak gyanakodni kell és a gyanút mondvasználhamis bizonyítékokkal támogatni és mindjárt kész a vizes lepedő, melyet a delikvensre rá lehet teríteni. Z. különös örömmel gyakorolja is ezt a műveletet, mikor egyre öntel-
tebb elbizakodással így ír: „Ugyanezt a hatást (a tárgy körébe vágó német munkák egyes fejezeteinek kivonatolását) gyakorolja valamennyi műve, pedig néha szeretne úgy tűnni fel, mint aki önálló kutatást is végzett.” 22. l. „Sajnos, műve arról tesz tanubizonyságot, hogy egyébként is csak hézagosan ismeri a tárgyra tartozó irodalmat.” 22. l. Itt aztán kioktat a radikális vallástörténeti iskola fellépése történetéről, egyes termékei helyes tartalmáról és hatásáról. Ime, a jól tájékozott Zoványi, milyen elemében van, mikor a radikálizmus ügye forog szóban. Ám le kell hűtenem túlzó lelkesedését: én ismerem a túlzó vallástörténeti iskola egész lényegét, Z. ellenben nem ismeri, csak bedől felületes tanításainak, anélkül, hogy végig gondolná és végigmérlegelné mérgező hatásukat.

De folytassuk a virágszedést csokrunkba a Z. ültette palánták-ból, hadd illatozzanak kertészük boldog örömére. „Bizony közvetlen források ‚betekintése’ nélkül szedte ő össze egész könyvét (Az ókori keleti népek művelődéstörténetét) és így azt a fejezetet is, melyet, mint engem közelebről érdeklőt, részletesebben átnéztem.” 22. l. Döntő bizonyíték e tételszerű kijelentés mellett, hogy „elmúlt korszakok”-ról a könyv úgy beszél, mint „korszakunkról”, ez pedig csak a német „Unser Zeitalter” fordítása lehet. Ha az irálycsösz Zoványi igazán tudna magyarul, akkor azonnal észrevehette volna, hogy a mi korunk semmi mást nem jelent, mint a szóban forgó korszak és mint ilyen általánosan használt kifejezés és nem szükségképpen német kifejezés fordítása. De tegyük fel, hogy az. Hát akkor is egy komoly tudós építhet reá ilyen ítéletet: „Hogy valóban az erről szóló, összefoglaló német könyvekből fordította az idetartozó részeket, azt egyebek kivül már csak a következő egyszerű dolog is bizonyítja?” 23. l. (Következik a Z. által kitalált „Unser Zeitalter” mese.) Az „egybebe-

ken kívül” üres frázis, hogy bedőljenek neki a járatlan olvasók, mert az egyebek előterjesztésével kritikusunk adós maradt.

„Összehasonlító nyelvészeti képességei hasonló fokon állanak: részint hebehurgyák, részint képtelenek az eredményeik. Ennek ugyan végképen nem érzem magamat hivatottnak a megbírálására, de tökéletesen elegendő, ha egyszerűen hivatkozom egyik nyelvész professzorunknak, Zolnai Gyulának, a „Magyar Nyelvőr” 1915. évi folyamában ‚Tudománytalan nyelv hasonlítások’ címmel közölt, lesújtó bírálatára, mely kétségtelenné tette, hogy Varga a nyelvészeti tudománynak a legegyszerűbb törvényeivel sincs tisztában és az összehasonlító nyelvészkedéshez sem ismerete, sem érzéke nincs.” 23. I. A Zolnai véleményében ugyan ilyen konklúzió nincs, de nagy gondolatolvasónk a hatás fokozása kedvéért belemagyarázza. És mivel Zolnainak nyilván elment a kedve tőle, hogy „Az ókori keleti népek művelődéstörténete” I. k. 269. k. 1. foglalt szóhasonlításokat is bírálat alá vegye, ez nem akadály Zoványi számára, hogy hozzá nem értésének a bejelentése ellenére ilyen kijelentéseket tegyen: „Ebben ugyanaz az elemi járatlanság nyilvánul meg, mint régebbi munkáiban. Legalább erre mutat az a pár részlete, mely nekem véletlenül került a szemem elé, ám ezek is elrettentő példái az ő kalandos és délibábos, mindenfelett pedig tudománytalan nyelvészkedésének.” 24. I. Zseniális nyelvtelhetsége megcsillogtatására aztán mindjárt idéz is a véletlenül (?) szeme elé került anyagból néhány szerinte „badar képtelenség”-et, „furcsaságot”, „képzelődést”, megadván nyomban azok helyes magyarázatát. Ez elrettentő nagyképűség csak egy választ érdemel, melyet a német közmondás így fejez ki: „Der Schuster soll bei dem Leisten bleiben”, a magyar pedig még szemléletesebben: „Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul”.

A leleplezések azonban tovább folynak. „V. nem okult tehát — írja csalhatatlan kritikusunk — a Zolnai megsemmisítő bírálatából sem. De azon a másik mezőn sem tanult eleget, amelyikbe szintén belekontárkodik: az ókori keletre vonatkozó irodalom történetén. Ezt meg én bátorodom megállapítani.” 24. I. Bátorodik? — nem, vakmerősködik, mert hogy azt írhasa rólam Z. 25 év múlva is, hogy én az ókori keletre vonatkozó irodalom történetébe belekontárkodom, ehhez az illető mezőn teljes analfabetizmus, mindenk felett pedig pirulás ellen immunizált ábrázat kell.

Idézeteiben rövidít, csonkít, misztifikál, csakhogy „önérzetes megnyilatkozásai”-mat, nem csekély „önérzete”-met, és „még magasabb hangnem”-emet megállapíthassa. „Ő az — írja —, aki a tudománytalanságoknak máshol alig tapasztalható tömegét mutatja fel önérzetes megnyilvánulásai cáfolatául e téren.” (24. I.) Különösen perszifálja a következő csonkán idézett kijelentésemet: „De e nekünk mindennél előbbvaló vallásos szemponttól eltekintve is, nagy haszna lesz az általános magyar tudományos irodalomnak is egy olyan összefoglalásból, mely az ókori keletre vonatkozó magyar szerzőktől eredő munkálatokat gyűjti össze. Itt ugyanis kényelmes formában hozzáférhető lesz az az anyag, amely irodalomtörténeti feldolgozásainkból rendszeren kiszorul és csak könyvészeti munkákból szedhető

össze nagy utánjárással és hosszú időveszteséggel" (OKMT. II. k. 482. l.) (24. l.).

Józan ítéletű ember e sorokban sem hencegést, sem túltengő önérzetet nem fedezhet fel, sem különös érdemszerzés vágyát, vagy tényét nem olvashatja és nem is olvasta ki belőle, mert a 483. l. ott áll a Z. által óvatosan elhallgatott korlátozás: „(A magyar) írói működés behatóbb megértése céljából közöljük a szerzők főbb életrajzi adatait is, kiváltképen pedig külföldi tanulási helyeiket, amely fontos azért, hogy megmutassa a külföldnek tudományos irodalmunkra gyakorolt hatását. Természetesen sem az életrajzi adatok felsorolásánál, sem a szerzők működési köreinek és helyeinek felemlítésénél új eredmények nyeresére nem törekszünk, mi csak a vázlatos keretet adjuk, melybe az irodalmi működés beilleszthető. Nem vállalkozhatunk az egyes művek részletes és beható méltatására sem, ehhez hiányzik ugyanis az a lehetőség, hogy minden műbe betekintést nyerjünk (t. i. pl. a RMK. egyes kötetei különböző könyvtárakban vannak elhelyezve, mások meg csak neveik után ismeretesek), másfelől az idő is végigtanulmányozásukra és szinte minden előmunkát, mely feladatunkat e téren megkönnyítené. Úgy, hogy méltatásunk csak egyes kéznél levő, fontosabb művek értékének a megállapítására fog kiterjedni, egyébként a régi művek tudományos becse felől kialakult általánosító keretben fog mozogni és meghagyja feldolgozásunknak leíró, felsoroló, regisztráló jellegét.” A tárgyilagos kritika számára ez világos, félreérthetetlen beszéd.

De az ú. n. Zoványi-féle tárgyilagosságnak nem. Z. ugyanis minden józanságot félretéve és minden szemérmességet levetkőzve, így gúnyolódik: „El kell ismernem, hogy valóban „kényelmes formában” gyűlt össze az anyaga, de mit ér az, ha neki kényelmes volt is, ellenben egy lelkiismeretes kutatónak (már amilyen t. i. Zoványi) meg annál kényelmetlenebb, mivel annak minden esetre, „nagy utánjárásába és hosszú időveszteségébe” fog kerülni ellenőrizni az ő számtalan hibáját és hiányát. (Megfigyelendő a fokozás!) Aki elvesztegetett időnek tekinti az adatok gyűjtésére fordítottat, mert ahhoz van szokva, hogy gyorsan és sűrűn szaporodjék előtte az ívszám: nem is fog ilyen munkát sikeresen végezni sohasem. Itt ugyanis a legfőbb jutalom a lelkiismeretes dolgozás megnyugtató érzése, de az is tudvalevő, hogy a lelkiismeretek sem egyformák, egyik könnyebben kielégíthető lévén, mint a másik. A szerzőét p. o. már egy ilyen munka is képes megnyugtanni, sőt mi több: fölemelni. Pedig én viszont szintén nyugodt lelkiismerettel épen azt merem állítani, hogy a magyar rész végképen használhatatlan, még „fogantyuul” is, amennyiben jóformán alig van helyes adata s emiatt megbízható meg egyetlenegy sincs. És korántsem érezném nyugodtnak a lelkiismeremet, ha egy ilyen kutyafuttában (milyen szép hasonlítás!) és tájékozatlanul összeállított lajstrom (így!) terhelné a vétek helyrehozhatatlanságának mérhetetlen súlyával” (24. l.)

Szörnyen le vagyok leplezve és velem együtt azok az érdemes revizorok is, akik mint a Református Egyházi Könyvtárbizottság hivatalos delegáltjai (Antal Géza és id. Czeglédy Sándor) ilyen fércmunka kiadásába engedték verni a református egyház szűkös garasait. De

tisztázzuk csak a fogalmakat! Legelőször is a lelkiismeretek teherbíró képességét. Hiába pilátuskodik, a beavatottak előtt nem kell bizonyítanom, hogy a Zoványi lelkiismerete botrányos lelkiismeretlenségeket bír el, viszont Isten a tanum, hogy én se közéleti sáfárkodásomban, se hivatali minőségemben, se — amiről itt szó van — tudományos működésemben soha lelkiismeretlenséget nem követtem el. Tehát a pálma kettőnk közül vitathatatlanul a Zoványié és egyedül csak az övé. De tisztázzuk az önértetesség fogalmát is. Tudós embernél megeshetik, hogy kutatásai, meglátásai sikerétől elkápráztatva, magának több érdemet tulajdonít, mint amennyi van és hajlandó ott is a gyarló emberi erőt végső ismereti forrásként szerepeltetni, ahol pedig nyilvánvalóan kegyelmi ajándék a titkokba való bepillantás. Ám minél mélyebben sikerül valakinek behatolni a dolgok összefüggésébe, annál alázatosabbá válik, hogy végül is leröskadva vallja be: Minden a tiéd, Uram! Farizeus volnék, ha azt állítanám, hogy én mindig ilyen voltam. De egyet tudok, hogy mindig erre vágytam és érzem is, hogy Isten kegyelme erre az útra kényszerített és kiölte belőlem a tudós gögnök még utolsó pislákolását is. Vallom Pál apostollal: Mindenre elég nekem az Úr kegyelme.

Valótlanság tehát, hogy „Az ókori k. népek művelődéstörténete” bármely helyén túlzott önértetesség nyilvánulna meg. Csak a Zoványi elfogult szeme olvas ki belőle ilyet. A II. k. XXV. l. egyenesen *kísérletnek* nevezem az ókori keletre vonatkozó tudományos irodalom külföldi és hazai állományának irodalomtörténet-kritikai feldolgozását. A XXVI. l. hangsúlyozom *a magyar résznek* a külföldi irodalom kritikai méltatásával szemben *túlnyomóan összefoglaló, leíró, bibliográfiai jellegét*. Szóserint idézem ugyanonnan a következő fogalmazást: A nehézségek emlegetése után így hangzik a szöveg: „Annál nagyobb az örömünk most, hogy az irodalmi ismertetés mindkét fejezetét késszen magunk előtt látjuk és *a bennük levő fogyatkozások, hiányok, esetleges tévedések dacára* is alapul, tájékoztatóul, *a további tökéletesítés, kiegészítés céljaira* meglévő fogantatóul bárkinek nyugodt lelkiismerettel ajánlhatjuk.” Végül hadd álljon itt az I. és II. k. bevezetése végén egyaránt ismétlődő megállapítás: „E múból maradjon csak a fáradság és a tárgy szeretete az enyém, esetleges érdemeinek minden része legyen azoké, akiknek jóakaró közreműködése nélkül magam sohasem kerülhettem volna abba a helyzetbe, hogy megírására gondolhassak.” Kérdem, van-e itt önteltség, hiúság, vagy akárminő önérteteskedés?

A kritikus Zoványi példája ellenben egészen mást mutat. A helyett, hogy Calvin panegyrisé óta alázatos vezekléssel igyekeznék lemosni magáról e szörnyű botrány emlékezetét, még kevélyebbül jár-kél és mindenkit letaglózni igyekszik, akit balsorsa útjába sodor, aki nem legyezgeti sértett hiúságát, akit megfélemlíthetőnek vél és akitől az életben már semmi függést nem érez és az illetőtől többet semmit nem remél. Így vészett össze tanártársaival Sárospatakon és Debrecenben, használta azok lekisebbitésére és az önmaga nagysága kiemelésére a bosszúdiktálta sértő kifejezések hosszú sorozatát; így vészett össze a hivatalos református egyházzal, majd szerencsétlen rehabilitációja után a tiszántúli egyházkerület elnökségével, melynek egyetemi

tanszékét köszönhette, és amelytől meg kellett érnie azt a megszegyenítést, hogy Baltazár püspök egyenesen végleg eltiltotta 1920-ban a teológusokat a Z. egyetemi előadásainak hallgatásától. Legújabb pamfletjéből is a felfuvalkodott önhittség, illetve sértett hiúság beszél. Ez a mozgatója a Révész I. ellen elkövetett ízléstelen kirohanásának, az én elkésett lekritizálásomnak és a Marton Jánossal folytatott polémiájának is. Bár nem szándékozom a Z. irodalmi működése mellett semmi formában sem reklámot csapni, mégis a túltengő öntérzet illusztrálására szükségesnek vélem, hogy felhívjam az olvasók figyelmét arra, amit pamfletje 35. l. ír. Én csak Z. két mondatát idézem: „Istenem! Ha ott állana már egyháztörténet-tudásunk! Hiszen száz Zoványi Jenőnek, vagy pedig *millió* Marton Jánosnak a tevékenysége szükséges még ahhoz, hogy teljesezésbe mehessen ez a kívánság!” Lám, ilyen szerény Z. 1943-ban! Milyen kár, hogy ezt a száz-millió egyenlősítést nem lehet pl. a nyugellátásnál, vagy közellátási vonatkozásban is érvényesíteni!

De tovább folytatom Z. tárgyilagos kritikája illatos virágai öszegyűjtését. „Kínosan•ható furcsaságok”, „odavetett közhelyei néha olyan elszólásokká kerekednek, hogy véletlen szerencsétlenségből merő ellentétbe jutnak a valósággal.” 25. l. Mennyi szellemesség és fordulatosság a fogalmazásban! „Ha nem volna az egész egy vasvillával egybehányt üres szótömeg” — 26. l. — állapítja meg egy jellemzsről. Csúcspontra hág elbizakodott döresége, mikor így ír: „Végül önmagáról is kiállítja a bizonyítványt, hogy „adta jelét a vallástörténet terén írói készségének.” „Szép! Hiszen az kétségtelen, hogy ő kész reá, de kellene hozzá egyéb is: képesség, készütség, lelkiismeretes munka és kevesebb fogalomzavar.” 26. l. Ebből az 1943-ban is változatlanul lenyomatott mondatából megítélhető Zoványi rám vonatkozó kritikai nyelvöltögetésének tárgyilagossága és igazsága. Zoványit ennél a mondatnál nyilvánvalóan elhagyta józan gondolkodása. „Nincs p. o. fogalma arról az elemi dologról sem, hogy mi az életrajz”. 26. l. — írja egy másik helyen. Csak az a csodálatos, hogy ily elemi tudatlansággal terhelt az illetékesek 22 évig megtúrtek egyetemi tanárnak. Hej, hej, Zoványi, itt valami hiba van a kréta körül. „Önmagával való szertelen megalégedését talán onnan is méríti szerző, hogy elhitette magával, hogy egy csomó új felfedezést tett”. (26. l.) „A külföldi egyetemeken tartott értekezéseknek sincs tisztában a céljával és természetével” — hangzik tovább a stentori ítélet. „A tévedéseknek ez a tömeges víg- és szomorújátéka (újból a szellemes stiliszta!) korántsem végződik be ezekkel az elősoroltakkal, hanem az elhirtelenkedett munkának további ezer eredményével e rész minden lapján tízével-húszával találkozunk, annak bizonyosságával, hogy mégis csak a történésznek, nem pedig a hebraistának tartoznak hivatása körébe ezek a dolgok.” (27. l.) Óvatosság! A szellem magaslatáról a hatásvadászat fokozása kedvéért alácsúszott e mondat üres és tartalmatlan. Semmi sem áll mögötte, még akkor sem, ha Z. neki-vörösödve és hajuknál fogva előráncigálva hozza fel illusztrálására a példákat. Példái u. is jó részükben sajtóhibák, más részükben általunk a tárgyalás keretéből eleve kizárt adatok és nagyon kis százalékban minősíthetők csak tévedéseknek. De egyet szabad itt melle-

leg megkérdezni, miért tartoznék az ókori keletre vonatkozó magyar művek kutatása és értékelése inkább az egyháztörténész, mint „a hebraista” feladatkörébe, hiszen ez nemcsak bibliográfia, hanem tudománytörténet is, ez utóbbi összeállítása pedig szakfeladat. Egyébként illenék Z. J.-nek legalább 1943-ban tudomásul vennie, hogy én nem vagyok hebraista, bár valamivel többet értek a héber dolgokhoz is, mint ő a vallástörténethez.

Ámde térjünk csak vissza megint az elejtett fonalhoz és nézzük meg, hogy mit mond tovább kritikusunk. Egy helyen ezt olvassuk: „Hogy különben mennyire nemcsak felületesen, hanem fegyelmetlenül észjárása miatt zavarosan is tákolgatta össze munkáját, mutatja, hogy közben szem elől tévesztette a saját kitűzött célját, egy csomó, kizárólagosan újszövetségi fordítást is felsorol, ellenben tökéletesen agyonhallgatja a Jézus Sirák könyvének és a Salamon könyveinek fordítását, valamint a Heltai zsoltárkönyvét.” (28. l.) Csalhatatlanunk megint téved, illetve misztifikál: A szóbanforgó mű címe ugyanis így szól: „Az ókori keleti népek művelődéstörténete különös tekintettel a bibliára.” A biblia pedig ó- és újszövetségi részből áll. Különb is eldöntött tény, hogy mint irodalmi termék az Újszövetség is az ókori kelet szülötte, amit mutat kifejező képzetvilága keleties karakterén kívül koine nyelve is, mely egy ágról szakadt a hellenisztikus egyiptomi papyrusok és a LXX. nyelvével. Művünk tárgyaló része mindeütt érvényesíti ez egyedül helyes szempontot, a megcsonkítással felérő hiba lett volna tehát, ha az irodalomtörténeti feldolgozásból az újszövetségi anyagot kihagytuk volna. Misztifikáció tehát, hogy ez „a saját kitűzött cél”-unk szem elől tévesztésével történt és annál mutat felületességre, fegyelmetlenül és zavaros észjárásra, aki mindezt nem tudván, ilyen badarságot képes leírni.

„A Ballagi Mór irodalmi munkásságával egy magyar protestáns „hebraista”-nak — írja — tökéletesen ismerősnek illenék lennie, kivált ha el is akar másokat marni tőle.” (31. l.) Nem értem e dodonai fogalmazás célzását. Kit akarok én elmarni és mitől? Tudomásom szerint nekem ilyen céлом soha senkivel szemben sem volt. Egyébként a marás állati tulajdonság, de úgy látszik, a Zoványi-féle ember-típus szerint emberi is. Magamra nem vállalom, e bővülést szívesen átengedem neki, akire dicső közéleti multjánál és fékezhetetlen temperamentumánál fogva mindenesetre jobban ráillik. A „Flores biblici” jellemzését így tiszteli meg: „Ez mind halandzsa. Hiszen ez egy concordantia-szerű mű!” No lám, így nyer a Z. szótárában a pesti zsargonkifejezés irodalmi szalonképeséget. Ám nagy kritikus, ha nálam hibának minősíti, hogy pericopát, illetve concordantiát is felveszek a felsorolásba, legyen szabad arra utalnom, hogy a nagy garral saját felfedezéseként feltüntetett hiányjegyzék túlnyomó része szintén ilyen közvetett feldolgozás, tehát ez sem foglalhat helyet az ókori kelet magyar eredetű tudományos irodalmában, — vagy mind a kettő, vagy egyik sem. Különb megnyugtatom Z-t, hogy hiányjegyzéke jó részének a felvétele felett én sokáig haboztam, mert azok könyvészetileg ismert adatok, csak a kevésszámú ismeretlenről nem lehetett tudomásom. De állítom ma is, hogy semmi veszteség nem származott elhagyásukból, mert tudománytörténeti szempontból je-

lentéktelen és bátran elmellőzhető anyag. Tehát kár a felesleges büszkélkedés és a nagy mellveregetés! Ám Zoványi mégis így kérkedik: „A felületes, hogy ne mondjam lelkiismeretlen munkálkodásnak szolgálnak bizonyosságául azok a rengeteg feleslegesen fölvetett mű helyett szintén rengeteg számmal hiányzók, melyeknek mellőzése miatt végleg használhatatlanná s értéktelenné, mert minden megbízhatóságot nélkülözővé vált egész vállalkozása.” (32. l.) Sőt, hogy a hatás itt is az általa elérni akart legyen, szemfényvesztő módon hozzáteszi: „Mennyi lehet még ezeken kívül is az itt helyre számot tartó, az csupán elképzelhető, ám határozottan megállapítani majd csak egy magát erre szánt, de lelkiismeretes és hozzáértő kutató fogja valamikor.” (32. l.) Itt látszik meg igazán, hogy Z. milyen bluffökkel dolgozik. Hát 25 év nem volt elég idő olyan „lelkiismeretes és hozzáértő kutató”-nak, amilyen ő, hogy a jegyzéket teljessé tegye?! Z. J.! Ne játszunk handabandázást, hanem tegyük fel, hogy a jámbor és hiszékeny olvasónak is van esze és ítélőképessége.

„Nem állítható az ószövegségi irodalomról — veti szememre —, hogy „ma a legműveletlenebbül hagyott theol. mező. (550. l.) Persze, aki úgy ismeri, mint a szerző, s a többit (mi lehet az a többi?) valószínűleg még ügyabbul, az vaktában megereszthet ilyesmit.” (32. l.) Ha van felelőtlen nagyképűség és irodalmi suszterség, akkor ez a kioktató, rendreutasító hang az. Ez az igazi vasvillázás, ez a halandzsa!

Hiányolja összeállításomból, hogy nem vettem fel bele, a Z. által ugyan csak hírből ismert, de az ókori keleti irodalom magyarországi részéhez hozzátartozó annak az írói munkásságnak minden termékét, melyet a hazai zsidók fejtettek ki e téren, „főképpen a magyarajkúak”. — Ha nem homályosította volna el pamfletírónk tisztalátását gyógyíthatatlan elfogultsága, akkor megláthatta volna, hogy tárgyalásunkból eleve kizártuk a rabbinisztikus irodalmat (482. l.), a többi zsidó termelést azonban értékesítettük.

Az ókori keleti magyar irodalom lepocskondiázásával ellentétben Z. így ír a külföldi ókori keleti irodalom egybeállításáról: „Egyáltalában nem kifogástalan a külföldi, illetőleg általános része sem ennek az irodalomtörténetfélének. Ám az ezt tárgyaló idegennyelvű könyvek nyomán haladva, elképzelhetőleg kevesebb vétséget követ el mind a ténybeli igazság, mind a helyes felfogás ellen.” (24. l.) Elképzelhetőleg? Micsoda beszéd ez? Hiszen Z. J. nem képzeletesdit játszott, hanem pamfletje 22. l. az utolsó bekezdésben még arról beszélt, hogy mint közelebről érdeklőt, e fejezetet részletesebben átnézte és egyben nem átalotta rágalmazóan ráfogni, hogy „bizony közvetlen források „betekintése” nélkül szedte ő össze egész könyvét és így az ókori keletre vonatkozó tudományos irodalom fejlődésének történetét is.” (21. l.) Z. íme most az egyszer csunyán leleplezte önmagát.

Átnézte-e tehát az illető fejezetet, vagy nem? Ha átnézte, vajmi keveset értett belőle, mert a benne foglalt dolgok ismeretkörén kívül esnek, ezért teszi hozzá, hogy „elképzelhetőleg”, — én azonban azt hiszem, hogy nem nézte át, de ez nem volt akadály számára, hogy rágalmazó kijelentéseit megtegye. Az ő lelkiismerete ilyen eljárást

megbírn. Ez utóbbi esetben is helyén való volt azonban az „elképzelhetőleg” fenntartás közbeiktatása, nevezetesen, ha jönni talál a helyreigazító válasz, az az igazság visszasújtó pallosával csak az üres, csillogó-villogó sisakot érje, de ne a nemesebb részt. Mert arra további párviadalokhoz a spadassinnak még szüksége lesz és az nem cserélhető ki, mint a sisak.

De lelkiismeretlen Z. az ú. n. hiba-, ill. hiányjegyzék példaanyaga egybeállításában is, melyre rágalmozó és minden igazságérzetet kigúnyoló végső ítéletét építi. Hadd mutassuk be e példák közül azokat először, amelyekből a bosszú érzése egyenesen kilövell, vagy amelyek nem egyebek, mint kákán csomó keresések. Ilyenek: „Komáromi Cs. Gy. nemcsak tanár volt Debrecenben, hanem azután jóval több ideig lelkész.” (485. l.) „Sylvester Jánosnak, akit persze hogy ő is Erdősinek képzel (494. és 521. l.) még eddig egyedül ő tudja a halála idejét.” „Az Orthographia ungaricának nem vagylagosan, hanem bebizonyítottan Dévay Biró Mátyás volt a szerzője (495. l.) s a könyv első kiadása 1534—35 tájáról való, nem pedig 1538—39-ből.” „Szenczi Molnár A.-nek változatos életéről jóformán semmit sem közöl.” „Nep. Nagy János nevű ember nem létezett, (498. l.) hanem volt igenis Nagy Nep. János.” — Isten éltesse! „Komjáti B.-től a páli levelek fordítása nem „legelső protestáns” bibliafordítási részlet, (520. l.) minthogy K. most már csak egy olyan szerint volt protestáns, aki után ő sem igen kíván haladni.” — „Pesti Mizsér G.-nak az „élete lefolyása” nem mondható teljesen „ismeretlen”-nek (521. l.) Én nem is mondtam teljesen annak. — „A Károlyi biblia fordításáról nem említi azt a lényeges dolgot, hogy benne vannak az ószövetségi apokryphusok.” (521. l.) Hiszen ez egy első protestáns teljes bibliafordítás fogalmából önként következik: „Melius többet is fordított az ószövetségből az általa felsoroltaknál.” Igen, csakhogy ezek nem maradtak fenn. — „Komáromi fordításáról szólva, nem említi ennek kitűnő bírálatát Bokor Józseftől.” (525. l.) Kár a tudomány fitogtatása, Z. J., a kritika nem tartozik a fordításhoz. — „Diószegi Kis I. holland egyetemeken tanult a mai beszéd szerint, nem pedig „belgiumi”-akon” (531. l.) Ám hiába akarja ilyenformán félrevezetni a világot, hiszen köztudomású, hogy a holland és belga egyetemeknek „belgiumi” volt az összefoglaló nevük, maguk az érdekelt magyar studensek is így használták. — „Parschitzius Kr. nem „szakadt” külföldre, hanem menekült.” (536. l.) „Dezső Mihály (krizbai) helyesebben Krizbai Dezső Mihály.” (537. l.) Z. ezt jobban tudja, mert ő bizonyosan ott volt a keresztelésnél. — „Bod első munkájáról szólva, meg kellett volna emlékezni a forrásról is.” — „Schwartz Gottfriednál megemlítendő lett volna, hogy németországi „superintendens”-ége a magyarországi esperesi tisztnek felel meg.” (542. l.) Miért? Mit tartozik ez a lényeghez? — „Fejér Györgynek az élet-rajza szerfelett hiányos és tévútra vezetésre is alkalmas.” (545. l.) „Alber Jánosról nem jelzi a hivatali állását, a pesti egyetemi tanárságot.” (545—46. l.) „A Schneller által felvetett kérdésre maga Schneller is megfelelt volt, nemcsak a hajánál fogva előráncigált Harnack.” (555—61. l.) Oh, milyen szellemes és epés!

Pamfletje 32. l. 3. bekezdésében az olvasók félrevezetéséül

egy hosszú névsort ad, így kommentálván: „Mindezek mellé hibásak vagy hiányosak, gyakran mindkettőben leledzök, néha többszörösen is az (itt jön az 56 névből álló lista) életrajzára, vagy munkáira, sőt mindkettőre vonatkozó adatok.” Hiába, igazolni kell a tételt, hogy az elhírtelenkedett munkának további ezer eredményével „e rész minden lapján tízével-húszával találkozunk”, — ha nem akar buzgó kritikusként benne maradni a szószban. — Kétségbe kell vonnom különben, hogy e tisztos névsorra valami különösebb hibaadatot tudott volna felsorolni, mert akkor kitálalta volna, még ha csak olyanok lettek volna is, mint az általa felfujt előbbieket. — Z.-féle fogás a szűnyogból elefántot csinálni, hogy a szűnyogvadász szerepe annál jelentősebbnek lássék. — Egyenesen nevetséges, hogy névlistájában a művem megjelenésekor még életben volt olyan tisztos neveket is szerepeltet, mint Kecskeméthy István (549. l.), Marton Lajos (549. l.), Antal Géza (556. l.), Lencz Géza (558. l.), Szelényi Ödön (558. l.), Dicsőfi József (548. l.) és Ferenczy Gyula neveit. Hogyan, hát ezek nem vették volna észre és nem helyesbítették volna a rájuk vonatkozó hibás adatokat és Z.-nak kellett ezt a feladatot megoldania? Zoványi J., itt megint végzetes baj van, mert ha mindenkinél fel is volna tehető a figyelmükből való kicsapódás, de Antal Géza revizora volt e műnek és mégsem reklamált. No lám, így éri utól a bosszút a nemesis!

De vegyük tüzetesebb vizsgálat alá hiányjegyzékét is, „melynek mellőzése miatt végleg használhatatlanná s értéktelenné, mert minden megbízhatóságot nélkülözővé vált egész vállalkozása.” (32. l.) E jegyzékben egyebek között a következők foglaltatnak: „Sztáray M., Szegedy G., Bogáti Fazekas M. és sok más író zsoldárátdolgozásai magyarrá,” „őszövétségi történetek és események verses feldolgozásai egy egész sereg írónak a tollából magyarul, de latinul és németül is.” (32. l.) Hogyan? Hiszen a zsoldárátdolgozások szépirodalom, mert műfordítások, a verses feldolgozások meg épen az irodalom fogalma alá esnek. Ügyszintén szépirodalmi jellegű a hiányjegyzékben ott ékeskedő Wagner B.-féle latin színmű Amnonról és a Stöckel Lénárté Zsuzsannáról németül... Ez ú. n. hiányokat intézve el Zoványi a saját lelkiismeretével — ha ugyan ilyen még van, — elkerülte ugyanis Argus szemét a II. k. 482. l. köv. anyagelhatárolása: „*Összefoglalásunk a magyar ókori keleti tudós feldolgozásokból főképen csak a bibliával valamelyes nexusban állókat fogja tekintetbe venni s így elhagyja mindazt, ami akár a biblia utáni korra vonatkozik (rabbinisztikus irodalom), akár a tulajdonképeni ókori kelet színteréről messzebbre esik, egészen mellőzi pedig a nem tudományos jellegű munkálatokat.*” — Zoványi J.-ről, bár ő nekem a legigaztalanabbul fogalomzavart vetett a szememre egy előtte lezárt mezőn, mégsem akarok akkora tudománytalanságot feltételezni, hogy ne tudná, mi a tudomány és tudományos jellegű. Ám annyit — bármilyen kellemetlen is a kérdés — mégis meg kell kérdenem tőle: — tudományos jellegűek-e az előbb felsorolt művek, ill. kísérletek? Tudomány-e Sylvester Genesis kivonata latin, vagy magyar nyelven? Engem megcsapdosott, mert összefoglalásomba néhány általam be nem tekinthető nem tudós mű is belekerült, ő pedig egész sorozatát

követelheti hasonlónak? Hol itt az igazság? Meghalt ott, ahol a kritikusból kiveszett minden erkölcsi felelősségérzet.

De elemezzük csak tovább hiányjegyzékét! Mokoschinus L., Bocatius I. művei a maguk verses formáival, illetve az egyik tartalmával nem tartozik ide. Szentimrei Zs.: Biblia summája részenként versekbe foglalva. 1807. szintén nem illik bele keretünkbe. Maróthy Gy.: Zsoltárkönyv. 1743. énekeskönyvünk történetét gyarapító ismert adat, Szász K.: A világirodalom nagy eposzai. 1882. irodalomtörténeti adalék. — Melius P. A zsidók áldozatiról (1564 körül) csak címe szerint ismeretes, Vizaknay G. Annotationese (1550 tájáról) csak kéziratban maradt fenn, Kecskeméti C. J. (1622); Nógrádi M. (1672); Preller G. (1638); Szokolyai I. (1648); Margitai L. P. (1617); Csúzi Cs. J. (1667); Pápai Páriz F. Pax crucis (1710) pedig könyörgések, ill. prédikációszerű magyarázatok. — Tomori Szabó Sándor: Szentírásmagyarázattan alapvonalai... (1843) dogmatikai jellegű; Murányi J.: Bibliai szemelvények könyve, válogatott szövegrészletek gyűjteménye és mint ilyenek semmi köze a tudományhoz. — Falke-Kiss: A három világvallás küzdelmeiről méltatva van külön a II. k. XXIV. 1., valamint Kovács J. I.-nak a buddhismusról írott cikkei is ugyanott. Bár az összefüggő ismertetésben — elismerem — helyük lett volna, elmaradásuk tárgyilag nem jelent hiányt. A Bártfai Biblia (1607) töredék, Somossy és Kálniczky sárospataki biblia kiadása (1835) nem revideáló fordítás, tehát mivel nem volt célunk az összes biblia-kiadások felsorolása, joggal mellőzhető volt. — Kőrösi Cs. Sándor 1842-ben meghalván, nem írhatott Szemelvények Buddha erkölcs- és vallásánából 1885. című művet. Van a Z. hiányjegyzékben néhány olyan disszertáció is, amelyeknél csak behatóbb tanulmányozás dönthetné el, hogy idetartoznak-e, avagy dogmatizáló fejtegetések. Mi épen vitás jellegük miatt nem adtunk nekik helyet ismertetésünkben. Amit még ezenkívül pár 19. sz.-i tételt felhoz Z., jelentéktelen bibliográfiái adalék.

De idéznünk kell hiányjegyzékének egy pontját, mely rávall a nagy kritikus lelkiismeretlenségére és fennhéjázó alaposágára. Így hangzik: „A zsidók és magyarok történetének párhuzamba állítása, mi az ószövetség hatásának egy nevezetes tanujele, Tinódi Sebestyén-nél, Farkas Andrásnál, Szkárosi Hörváth Andrásnál, Decsi Simor Jánosnál, Derecskei Ambrusnál stb. oly érdekes jelenség, ami részletes jellemzést és ismertetést érdemelt volna, nemhogy még említést sem. Csakhogy ehhez persze nem hebraistának kell lenni.” (32. l.) Hát ennél igaztalanabb vádat és csúnyább ferdítést még a Z. valótlan-ságok özönében díszelgő pamfletje sem tartalmaz, mert van erről bőven szó ott, ahol helye van, de természetesen nem ott, ahova Z. indokolatlanul, a hajánál előráncigálva be akarja állítani. Csakhogy Zoványi, aki 1918-ig terjedő egész irodalmi működésem patentírozott bírálójának tolja fel magát, nemhogy áttekintette volna annak minden termékét, hanem még azt sem olvasta el, ami pedig állítólag közelebről érdekelte és így részletesebb átnézésének tárgya volt. A kritikája eredeti megfogalmazása óta eltelt 25 év szintén nem bizonyult elég hosszú időnek arra, hogy mohó tudásvágyát kielégít-hesse.

Az I. k. XXIV. l. ugyanis ezeket íróm: „végre nem kisebb fontosságot képvisel e tudományszak ápolása c) nemzeti kultúránk megértése szempontjából is. Az ókori keleti népek művelődéstörténetének nyelvemlékeken alapuló tanulmányozását ugyanis nemzeti szempontból kulcsnak tekinthetjük, mely számunkra a nemzeti élet benső lényegének megértését nyitja meg. Mi magunk keleti nép vagyunk, természetünk, hajlamaink, nyelvünk mind keleti s itt épen arról van szó, hogy ezt a keletet ismerjük meg hiteles történeti tudósításokból sokkal előbből és sokkal alaposabban, mint eddig ismertük volt. Irodalmunk tele van keleti reminiscenciákkal s főképp protestáns részében telve van bibliai vonatkozásokkal, — most az ősforrást szemlélhetjük tisztán, melyből mind e hatások eredtek. Első egyetemes történetírásunk az emberiség leszármazásának és fajokra való szétágazásának azt a sémáját tartja szem előtt, amelyet a Móz. I. k. I—IX. fej.-ben olvasunk s amelynek ősalapját most az Assurbanipal assyr király kiásott ninivei könyvtára agyagtábláin szemlélhetjük...” — „A reformációban ismét a biblia állított oda a nemzeti lét alapjául... A magyar nemzet 1526. utáni közállapotai megítélésének a bibliai, főképp ószövetségi világnézet volt a mérőeszköze; a szerencsétlenség úgy magyarázta, mint az igaz útról eltért magyar Israel jogos bűnhődése, a ritkán beállott kedvezőbb fordulat, mint a kegyelmes Isten könyörülő ténye, az egész dráma pedig — mint az örök Isten változhatatlan szent akarat. E felfogás táplálja a reformáció korabeli feddő, oktató költészet termékeit, amelyek telítve vannak nemcsak ez általános ótestamentumi alaphangulattal, hanem benne élnek részletgondolataikkal, kifejezésvilágukkal is a biblia légkörében... Az e korbéli elbeszélő irodalom pedig semmi más, mint az ó- és újtestamentum történeteinek, elbeszélő epizódjainak többé-kevésbé sikerült paraphrasisa.” — No lám, Z. J., a hebraista is ismer valamit, mindenesetre pedig megállapítja; hogy Z. J. kritikájában lelkiismeretlen volt és nem mondott igazat.

Z. felette hivatkozik az életrajzi adatok korrigálásával és boldogan mutat rá néhány esetben, hogy a hivatkozott tudós nem akkor, hanem egy évvel később, v. korábban született. Ugyanígy kéjeleg a halál évének, illetve a külföldi tanulás helyének rektifikálásában is. Feltéve, hogy felsorakoztatott adatai mind helyesek, — ami azonban bebizonyítva még távolról sincs, teljesen közömbös a dolog lényegére nézve, hogy pl. Schesaeus nem 1540-ben született, hanem 1536. táján és Székely Ferenc nem Leidenben, hanem Utrechtben tanult, stb. — Helyesbítései nem érvényesíthetők ellenem, ki adataimat Szinnyeiből, no meg a kritikusunk által agyonmagasztalt, de már régóta a jól megérdemelt feledésre való Theol. Ismeretek Tárából merítettem. Ha van hiba az adatok egynémelyikében, intézze el Z. ezekkel és ne támadjon otrombán ellenem.

Hasonló a helyzet a külföldi egyetemeken tartott értekezések célja és természete körüli felfogásom állítólag téves voltánál is. Én az addigi — Z. szerint — téves közfelfogáshoz tartottam magamat és ha ez hibás, nem lehetek érte én a felelős.

Természetesen, ennyi jóindulat után dőreség volna feltételezni, hogy Zoványi nem használja ki nagy ágyuk gyanánt a mű sajtóhibáit, holott bizonyos fokú megértésre az első világháború nehézségei közegett végzett korrigálás valóban minden tárgyilagos ember előtt jogcímekkel bírhatna. De nem Ő előtte. Neki „bizonyítékokra” volt szüksége, hogy kimondhassa lesújtó ítéletét: „az egész, meglehetősen fölényes önérzettel feltálatl hazai keleti irodalomtörténet végképen hasznavehetetlen irodalmi lom. A *főlényesen felsorolt nagyszámú (?)* és viszont a *töménten sokaságú hiányzó könyv (?)*, a helytelen és hézagosságok *kimeríthetetlen tömege (?)*, a csak tessék-lássék okából odavetett jellemzések *gyarlósága és ferdesége (?)* annyira értéktelenné teszi az egész, alapvetőnek szánt adathalmazt, hogy minden kutatónak sokkal ajánlatosabb semmihez tekintenie, mint akárcsak némileg is rátámaszkodnia.” (34. l.) Ha már Zoványinak saját lelkiismerete nem szolgált fék gyanánt, nem félt legalább az élő Istentől, mikor ilyen gyalázó és szörnyű valótlanyságot papírra vetett? vagy öneki már Istene sincs?!

3. Önvallomás.

„Kutyafuttában és tájékozatlanul”, — „rendkívül felületesen és elhamarkodva”, — „képesség, — készütséghiány, fogalomzavar”, — „fegyelmetlen észjárás”, „lelkiismeretlen munkálkodás”, „hogy gyorsan és sűrűn szaporodjék az ivszám” és a protestáns irodalomtörténet megalapozásához „olyan bűvárok kellene, kik nem idővesztegetésnek, hanem szellemi élvezetnek tartják a kutatást s azt lelkiismeretesen, szakavatottan törekednek végezni. Na meg aztán nem is sietnek rögtön piacra dobni, mihelyt innen-onnan nagyszélesen összeszedtek valami, hamarosan értékesíthetőnek látszó anyagot.” A díszjelzőknek ez a halmazata arra van szánva, hogy egyéb érvek mellett tévútra vezesse a könnyhívókat és a meggyőzhetetleneket: ime ilyen és így dolgozik ez a Varga! Én ezeket nem akarom visszatartani attól, hogy esetleg Z.-nak higgyenek, sem a hasonló kritikai csemegén bizonyos rejtett örömmel szórakozókat nem óhajtom megzavarni élvezetükben, én a tárgyilagos emberekhez szólok és őket intem, hogy a Z. idélet és valótlán puffogatásainak hitelt ne adjanak. — Z. tárgyismeret hiányában nem lehet bírálója az én szakmunkásságomnak, ahol pedig bibliografiázik, ott annyira előnti az ellenem forralt bosszú, hogy minden józanságot megtagadva, valóságosan vérbenforgó szemekkel dührohmozik. Mivel tehát ilyen kritikustól semmiképpen sem lehet megtudni az igazságot, sőt annak még a foszlányát sem, kötelességemnek vélem, hogy én tájékoztassam olvasóimat a való helyzetről. Óvakodni fogok az önkultusz minden formájától, csak azt adom elő, amit egyedül a szerző tudhat és Istent hívom tanubizonyosággul, hogy az igazat mondom.

Az én irodalmi működésemnek alapja és forrása valami ösztönös lehet, mert állandóan hajt és úz, mintha tagjaimban égne. Mihelyt az első szárnypróbálgatásokon: diákkori önképző előadásokon és

pályázatokon megéreztem az igazság varázsos lehelletét, azonnal rabja lettem és éreztem, hogy én ezúton jutok Isten közelébe. Hozzájárult ehhez még ama felismerés is, hogy ilymódon tudom anyaszentegyházam, és nemzetem érdekeit is a leghathatósabban szolgálni. És azóta szinte aszkéta életet élek, — nagyvilági szórakozások nem érdekelnek, társadalmi kötelezettségeket nem vállalok, egyedül hivatásom kötött és köt le. Szeretem az embereket. De igazán a könyvek között érzem jól magamat. Összekötőnek szántam működésemet mult és jelen, jelen és jövő között. Teljes tudatossággal választottam ki és meg tárgykörömet, melyet végleges elhivatásom az egyetemi tan-székre és megmaradásom a kollégiumi nagykönyvtár igazgatói szé-kében csak kibővített, rendszeresebbé és hangsúlyozottabbá tett, de nem módosított. Eleitől kezdve mindig kelet csodavilága érdekelt, mint annak a kollégiumnak neveltjét, mely egy Körösi Csoma Sándort adott a világnak, és ennek az ókori keletnek tanulságait akartam feldolgozni nemzetem, hazám, egyházam javára. Így lettem én egy személyben orientalista, biblikus, vallástörténész és bibliographus. Tehát nem hebraista, mint Z. rosszmájúsága és tudatlansága hirdeti. Ilyen szédületes mezőn megfelelő tájékozódást szerezni és tudós működés formájában megszólalni, állandó törődéses munkát jelent, mely nem lehet egyenlő értékű a pálya kezdetén és végén. Az is nyilvánvaló, hogy az ember a tájékozódó, a kereső munkában tévedéseket is elkövet, de hát tökéletes emberi mű nincs. A józan kritikának ezt nem kipécézni, hanem megérteni és tudatossá tenni kell! Csakhogy ehhez nem bosszúálló, elfogult Zoványi Jenők kellene.

Mondanom is felesleges, hogy én sem lehettem és voltam kivétel, Hibákat én is ejtettem — bár távolról sem a Z. által felfujt és hihetetlenül túlzott mértékben — ma már nem vállalom pl. korábbi tárgyi nézeteimnek jórészét sem, mert az újabb leletek rácáfoltak, de állítom, hogy amivel Z. szégyentelenül és alaptalanul megrágalmaz, soha egyetlen munkámban sem compiláltam, hanem eröm és tehetségem mértéke szerint mindig az *elsődleges forrásokra* nyúltam vissza. Természetesen, amit mások több tudással előttem már tisztáztak, azt mint eredményt átvettem és arra építettem. De minden kutató — Z. kivételével — tudja, hogy ez nem compilatio, ez a tudós kutatás continuousa. És a forrásszerű kutatásra megvolt a lehetőségem is. A legfogékonyabb ifjúi korban egyfolytában négy évig (1908—1912-ig) voltam külföldi egyetemi hallgató (Berlin, Genf, Utrecht), hallgattam világhírű tudósokat: az assyriológus Frd. Delitzsch-et, az egyptológus Ad. Ermant, a syrologus E. Sachaut, az arabologus Th. Houtsma-t,) a hebrologus L. H. Strackot, Hugo Gressmannt, Freiherr Baudissint, az újszövetségi papyrologust, Ad. Deissmann-t, vendéghallgatója voltam Ad. Harnack-nak és Wilamowitz-Moellendorff-nak a páratlan klasszika-filologusnak, a berlini Vorderasiatisches Múzeumon kívül húzamosabb ideig szemléltem a párisi Louvre és a londoni British Museum mesés gazdagságú ókori keleti kincseit, — hát hogy maradhattam volna én a kegyelem rendelte ennyi alkalom birtokában taníthatatlan, vagy szemfényvesztő svihák? Hiszen a nyelvi órákra elő kellett készülni, különben orcapirulások között kidobták volna az embert. Ilyen készültség mellett írtam meg még külföldön „Az óskereszténység

profétai jelleme” című m.-t, melynek egy itthoni, külön dicsérettel is kitüntetett pályamű szolgált alapjául, továbbá „Az ótestamentumi zsolnárköltészet assyr-babyloni megvilágításban” és „Vallásos világnézet és történeti kutatás” c. műveimet, melyek elseje doktori, másodika pedig theol. m. tanári értekezésem volt. Ugyancsak külföldön a berlini és párisi nagykönyvtárakban szedtem össze az anyagát „Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez” c. autografált tanulmányomnak, mely nyelvi hasonlításában ugyan több hibát is tartalmazott, de íráselemező részében magyar földön mindmáig az egyetlen kísérlet és ma sincs okom szégyenkezni miatta. Sőt. — Minde tanulmányok 1908—1912. között jelentek meg, vagyis 4 év alatt készültek el. „Az ókori keleti népek művelődéstörténete I—II. k.” 1915—18. évi időköz szellemi eredménye, amely természetes kiegészítője és továbbfejlesztője előző műveimnek és azok előtanulmányai nélkül nem jöhetett volna létre. Hogy idehaza született meg és pedig az I. világháború szellemi munkára kevésbé alkalmas atmoszférájában, újabb bizonyága ösztönös munkakedvemnek és mindenesetre alkalmul szolgált arra, hogy a debreceni kollégiumi nagykönyvtár amúgy is gazdag ókori keleti könyvanyagát egészen egyedülálló fokra kibővíthettem. E mű tárgyaló része az *eredeti források használatán* épült fel— amiről eredeti szövegidezései tanuszkodhatnak. Az ókori keleti irodalom anyagának egybeállításánál és méltatásánál pedig a bibliographiai segédeszközök alapul vétele mellett, a *kollégiumi nagykönyvtár páratlan értékű könyvtömege volt az eredeti forrás*. Ilyen alakban és terjedelmű egybeállításban az ókori kelet irodalma még a mai napig sincs egyetlen nyugati nyelven sem feldolgozva. Zoványi úr tehát hiába szimatolt és ok nélkül rágalmazott, mert ez *összefoglalás az én szellemi elgondolásom, tervem és művem*. És ha még oly sok volna is benne a hiba, mintahogy ellenkezőleg éppen felette kevés, még akkor sem érdemelt volna még magyar részében sem akkora és olyan acsarkodást, amilyenben nagy irodalmi intrikusunk részesítette. Hogy mennyire úgy áll a helyzet, amint én előadtam és hogy mennyire nincs igaza Zoványinak, mutatja az, hogy e művel együtt és egyszerre készült az a pályamű is, mely a Magyar Tudományos Akadémia által 1916-ban 3 éves lejáráttal meghirdetett „A sumir kérdés története a sumir nyelv részletesebb feltüntetésével” c. pályatételre felelt, *elsődleges forrásokra* felépített *nyelvi kutatás* s mint ilyen 1919-ben a megszállás okozta sok nehézség között benyújtva, 1920-ban a Fáy jutalmat nyerte. Ki hiszi el azért Z.-nak, hogy e mű úgy jöhetett létre, hogy az előzők „a tárgyaikra tartozó idegen művekből való kivonatolások”? Zoványi! Zoványi! Ha a sumir pályaműnél nem ártott a minőségnek „a felületesség”, „az elhamarkodás”, „a kutyafuttában való dolgozás, „a képesség és készütlenség hiány”, „a lelkiismeretlenség” és „a fogalomzavar”, hát hogyan tűnhettek el e hibák amabból egyszerre, mikor a többiben olyan bőven megvannak? Hát egyszerűen úgy, hogy azokban sincsenek meg, mert ezek csak a *Z. felfedező fantáziájában élnek*. Egyébként 1918. utáni műveimben, amelyeket nagyon óvatos kritikuskunk nem mert még meg sem említeni, nehogy tudatlansága végképen pellengére állíttassék, „az irodalmi lom” kivirágzott, sőt

még gyümölcsözést is értelt, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy távolról sem és éppenséggel nem volt az a „lom”, aminek a Z. bosszúálló „igazmondása” szeretne volna megbélyegezni.

Ezek után béke velünk. Zoványi J. pedig tanulságul szívlelje meg a Példabeszédek k. 26. r. 27. v.-nek mondását: „Aki vermet ás másnak: abba bele esik és aki felhajtja a követ, önmagára esik az vissza”.

PANNONIA KÖNYVNYOMDA, DEBRECEN

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 13995-1958